

Валентина Зарицька

Класичний приватний університет (м. Запоріжжя)
zarytska_vv@ukr.net

СТАВЛЕННЯ ДО СЕБЕ СУЧАСНИХ СТАРШОКЛАСНИКІВ

У статті обґрунтовується актуальність проблеми ставлення до себе старшокласників у сучасному шкільному вихованні, яка надзвичайно важлива у період їх дорослішання, самовизначення, самооцінки власних можливостей, базових цінностей, пошуку шляхів здійснення своїх мрій, задоволення потреб.

У науковій літературі не існує однозначного трактування сутності даної проблеми, бо одні науковці наголошують на необхідності створення умов для напрацювання необхідного практичного досвіду позитивного ставлення до себе, другі – на посиленні самовиявлення і самовираження, треті – на підвищенні до них вимог задля формування здатності переборювати труднощі у досягненні успіху. У статті наголошується на необхідності враховувати особливості віку старшокласників, процеси ідентифікації з власним «Я», оцінювання власних дій і побудови перспектив, які у цьому віці даються дуже складно. Виділено раніше не вирішені частини означеної проблеми, зокрема, вивчення рівня сформованості найважливіших компетенцій, які є визначальними для формування позитивного ставлення до глибокого вивчення власної особистості, що буде поштовхом до саморозвитку і самовдосконалення. Експериментально встановлено, що на ставлення особистості до себе впливає ставлення навколишніх. Дослідження дозволило виявити низку проблем у старшокласників, які потребують цілеспрямованої системної роботи: невміння робити глибокий аналіз своїх досягнень і невдач; нездатність визначати шляхи, варіанти подолання суто навчальних чи життєвих ускладнень; невміння цінувати поради, зауваження більш досвідчених людей; недостатньо сформована орієнтація на майбутнє; неадекватна оцінка ставлення до себе інших та невміння підтримувати бажаний соціальний статус; нездатність припинити небажані стосунки. Виокремлено найсуттєвіші компетенції і зроблено висновок про те, що формувати їх треба системно, враховуючи три базові фактори: досвід успіхів і невдач, досвід інших і глибоку внутрішню мотивацію.

Ключові слова: старший шкільний вік, старшокласник як особистість, ставлення до себе, особистість як суб'єкт власного життя, образ «Я», внутрішня позиція.

Постановка проблеми. Проблема особистості як суб'єкта власного життя у сучасному суспільстві – одна і найважливіших у психології, бо соціальні зміни, які здійснюються на рівні глобальних процесів впливають і на її свідомість та психіку. Залежно від того, як особистість інтеріоризує мінливі умови середовища, ідентифікується в своїй позиції, у своєму «Я», наскільки глибоко й адекватно оцінює себе, ставиться до себе як особистості, настільки вона спроможна самовизначитись у власній життєвій активності. А вимоги, які життя пред'являє людині, завдання, які вона перед собою ставить, змушують її до самовизначення. Виходячи з цього, ідея ставлення до себе як особистості у старшому шкільному віці набуває особливого значення. Це ставлення повинно бути позитивним, з глибоким усвідомленням своїх сильних сторін, недоліків і прагненням до самовдосконалення.

Саме старший шкільний вік можна вважати найбільш пріоритетним у формуванні позитивного й адекватного ставлення до самого себе як особистості, бо вже є певний досвід навчальної діяльності, суспільно корисної праці, спілкування і взаємодії з ровесниками і дорослими, в процесі яких старшокласник може проявити себе у різних сферах шкільного і позашкільного життя, зрозуміти й оцінити свої здібності, реальні можливості, почути і відчувати оцінку своїх дій як особистості іншими, порівняти їх і зробити реально виважені висновки щодо сутності своєї особистості. Здатність до самоаналізу й адекватної самооцінки себе як особистості, сформована у шкільні роки, є фундаментом для позитивного ставлення до себе і намагання постійного самовдосконалення, досягнення успіху у вибраній сфері діяльності і особистому житті.

Дуже важливим завданням освітньо-виховного процесу є формування в учнів відповідного практичного досвіду поведінки і вчинків, бо реформування освіти означає не що інше, як створення умов, за яких підрастаюче покоління отримуватиме можливість нарощувати й актуалізувати власний потенціал розвитку, який розкривається лише за умови, коли система освіти як основний інститут соціалізації покладе суб'єктивний вектор (людина як суб'єкт, діяч, самодостатній автор свого життя) в основу своїх навчально-виховних

стратегій і технологій [1, с.14-15].

Особливо важливим є формування у молоді схильності до ініціативного самовиявлення і самовираження відповідно до своїх особистісних особливостей [2, с. 25]. Саме в умовах ініціативності виявлення і самовираження, в процесі яких молода людина досягає успіхів, не боїться труднощів, а намагається їх подолати, відчуває радість перемоги у вирішенні навіть не дуже складних завдань, формується особистість, яка знає собі ціну, маючи шкільний досвід серйозного ставлення до будь-якої справи, а значить і до самої себе.

Не так давно владою декларувалося, що головною ознакою способу життя стає людиноцентризм і саме від розвиненості кожної особистості залежить доля держави і нації. Головним завданням освітян стала модернізація освіти таким чином, аби якомога повніше передати наступним поколінням культурні надбання і позитивний досвід, а також створити умови для самопізнання, саморозвитку і самореалізації кожної особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості ставлення старшокласників до себе як особистості обумовлені різними чинниками, але в першу чергу віком. Старший шкільний вік з точки зору вікової психології – це період, який характеризується сукупністю закономірних фізіологічних і психологічних змін, а також умов, до яких можна віднести: систему вимог до людини і її взаємини з іншими людьми; тип діяльності, в яку вона включена; характер знань і способи опанування ними. Існують і інші підходи до трактування особливостей розвитку особистості у старшому шкільному віці, які впливають на ставлення її до самої себе. Так, за дослідженнями Л. Виготського, існує загальний закон розвитку, згідно з яким кожна психічна функція з'являється спочатку в соціальному плані як реальні стосунки між людьми, а потім у психічному [3].

За теорією В. Мухіної, суттєвою особливістю людини в ранній юності є швидкий розвиток самосвідомості: завдяки рефлексії відбувається процес ідентифікації з власним «Я», набуває особливої значущості спілкування, вибір життєвих цінностей, вибір внутрішньої позиції [4]. За теорією Е. Еріксона, основним законом розвитку є «епігенетичний принцип», відповідно до якого на кожному етапі виникають явища і властивості, яких не було раніше у формі «нормативної кризи», пов'язаної з наявністю певних суперечностей, розв'язання яких дається нелегко [5]. Визначальною особливістю шкільного віку є стрімке розширення діапазону виконуваних особистістю соціальних ролей, які іншими сприймаються неоднозначно і тому виконуються невпевнено, а ніби пробуються, приміряються до себе і до своїх можливостей. У старшому шкільному віці процеси оцінювання власного «Я» та вибору подальшого життєвого шляху відбуваються дуже складно [6-8].

Виділення не вирішених раніше частин означеної проблеми. На даний час одним із важливих невирішених завдань виступає недостатня увага до організації вивчення старшокласниками власних особистих ресурсів і потенційних можливостей, що не дає їм змоги адекватно себе оцінити і виважено підійти до ставлення до самого себе. Звідси сумніви, хвилювання, незадоволення собою. Психологічна напруга, у якій перебуває більшість старшокласників, доводить необхідність глибокого вивчення особливостей їх ставлення до себе, характеру відносин з іншими (батьками, ровесниками, дорослими), аби вчасно забезпечити усвідомлення ними своєї сутності, цінності і надати при необхідності психологічну підтримку і допомогу.

Метою дослідження є виявлення стану розвитку у старшокласників ставлення до себе через рівень сформованості найважливіших компетенцій, які їх характеризують, та запропонувати деякі шляхи формування позитивного ставлення до себе на основі глибокого вивчення власної особистості, що буде поштовхом до саморозвитку і самовдосконалення.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. В період ранньої юності принципово змінюється ставлення до власної особистості. Мова йде про формування нової її якості, усвідомлення себе як неповторної особистості з власними думками, переживаннями, почуттями, поглядами й оцінками. Дослідження процесу розвитку в людини інтересу до себе, до свого “Я” завжди було предметом особливої уваги філософів, психологів, письменників, художників та ін. Поведінка людини завжди так чи інакше пов'язана з її уявленням про себе (“образ Я”) і тим, якою вона хотіла б бути. Психологічна сутність “Я” розглядається як особистість, пронизана світлом самосвідомості, тобто така особистість, якою сама себе

сприймає, знає і почуває. “Я” – це регулятивний принцип психічного життя, сила духу, що здійснює самоконтроль; це все, чим ми є і для світу, і для інших людей за своєю суттю і, насамперед, для самих себе у своїй самосвідомості, самоцінності, самопізнанні “Я”, які передбачають знання і ставлення до об’єктивної дійсності та постійне відчуття в ній самого себе. Образ “Я” – це ставлення особистості до себе, яке включає: знання себе; оцінку власних якостей; практичне ставлення до себе. Важливою є здатність адекватно оцінювати себе. Ця здатність розвивається завдяки співпраці з іншими людьми та у спілкуванні з ними. Людина, включаючись в діяльність і спілкування, черпає там суттєво важливі орієнтири для своєї поведінки, весь час порівнює те, що вона робить, з тим, що очікують від неї навколишні. Це людина робить навіть тоді, коли їй здається, що вона робить щось виключно для себе. Результатом постійного порівнювання того, що вона спостерігає в собі, з тим, що бачить в інших людях, є рівень адекватності самооцінки. Рівень адекватності самооцінки свідчить про рівень самосвідомості особистості. Високий рівень самосвідомості породжує дійсний інтерес до власної особистості, до форм її організації і саморегулювання, відкриття для себе свого внутрішнього світу, власного “Я” як такого, прагнення з’ясувати “Хто я є?”, “Який я є?”, співвіднести себе з іншими, щоб виробити власну життєву позицію і спроектувати майбутнє. Уявлення про себе у період ранньої юності співвідноситься з певним груповим образом “Ми” (образ типового представника свого віку і статі), і хоч ніколи повністю з ним не збігається, проте має велике значення у формуванні самосвідомості, ставлення до самого себе. Таким груповим образом “Ми” виступає шкільний клас, який для старшокласників є одним із найсуттєвіших мікросоціумів. Це та група ровесників, з думкою яких особистість рахується, серед яких щоденно проявляє себе як особистість, оприлюднює свої досягнення, в якій черпає свої ціннісні орієнтації, інтереси якої сприяють формуванню і її інтересів. Якраз стосунки з ровесниками в класі, де особистість прагне зайняти чільне місце і мати певний авторитет, визначає її психічний стан, ставлення до інших людей, активність у стосунках, прагнення до співпраці. Саме цим обумовлено вибір найбільш суттєвих, ключових, на наш погляд, компетенцій для дослідження рівня сформованості в учнів ставлення до себе. До них ми віднесли такі компетенції: уміння оцінювати себе адекватно особистим якостям, досягненням, можливостям; уміння визначати свою значущість у різних мікросоціумах; уміння підвищувати свій соціальний статус; уміння активно включатися в стосунки з іншими людьми. Результати дослідження представлені в таблиці 1.

Таблиця 1.

Стан розвитку у старшокласників ставлення до самих себе

Компетенції	Рівень розвитку (в %)		
	Високий	Середній	Низький
уміння оцінювати себе адекватно особистим якостям, досягненням, можливостям	33	45	22
уміння визначати свою значущість у різних мікросоціумах	48	31	21
уміння підвищувати свій соціальний статус	50	33	17
уміння активно включатися в стосунки з іншими людьми	55	30	15

Одержані дані свідчать, що 33% учнів здатні оцінювати себе адекватно. Вони відзначаються самокритичністю, вміють визначити рівень своїх досягнень та причини певних проблем чи ускладнень, намагаються шукати шляхи їх подолання. 45% учнів мають середній рівень сформованості уміння оцінювати себе адекватно в усіх життєвих ситуаціях. Для них характерним є деяка невпевненість у самооцінках, в одних випадках вони себе переоцінюють, в інших недооцінюють. Це пояснюється невмінням робити глибокий аналіз своїх досягнень чи невдач, нездатністю визначити шляхи подолання навчальних чи життєвих ускладнень. 22% учнів не задумуються над станом власної життєдіяльності, не аналізують свої вчинки, досягнення, звикли до низьких оцінок, не звертають особливої уваги на зауваження чи поради педагогів, психологів, неслухняні в сім’ї, не мають орієнтації на майбутнє.

Високий рівень розвитку уміння визначати свою значущість у різних мікросоціумах продемонстрували 48% учнів. Вони чітко усвідомлюють свої права і обов'язки в школі, в сім'ї, серед друзів і знайомих та дотримуються їх. 31% учнів нестабільні у стосунках з іншими, тому не можуть чітко визначити власну значущість для них. 21% учнів відзначаються конфліктністю з навколишніми. Свою позицію пояснюють тим, що їх не розуміють, неправильно оцінюють, принижують, не співчують, хоч самі не прагнуть до порозуміння, а лише ображаються, тому або замикаються в собі, або поведуться агресивно.

Умінням підвищувати свій соціальний статус у різних мікросоціумах володіють на високому рівні 50% учнів. Вони швидко орієнтуються в тому, як до них ставляться інші люди, і роблять все, щоб підвищити свій авторитет, завоювати повагу, показати себе з кращого боку, і роблять це до тих пір, поки не пересвідчаться, що ставлення до них змінюється на краще, намагаються підтримувати та поліпшувати добре ставлення до себе. 33% учням не завжди вдається завоювати довіру до себе, якщо вона хоча б частково втрачена. У них не вистачає в одних випадках сміливості визнати якусь свою провину, в інших – небажання покращувати стосунки. В результаті соціальний статус в цілому знижується, учень залишається невдоволений станом ставлення до себе, але нічого не робить для його покращення. 17% учнів байдужі до себе. Вони не аналізують свої можливості, здібності, особисті якості, до навчання ставляться негативно, байдужі до свого соціального статусу в школі, в сім'ї, хоч у групі ровесників часто претендують на високу повагу, а коли її не відчують, то ведуть себе часто агресивно, конфліктують, у різкій формі висловлюють невдоволення тим, як до них ставляться ровесники. Разом з тим нічого не роблять у позитивному плані, щоб завоювати у ровесників довіру і повагу. Часто їх авторитет тримається на залякуванні чи фізичній силі, яку вони намагаються продемонструвати скрізь, де є найменша нагода.

Уміння активно включатися в стосунки з іншими людьми на високому рівні сформовано у 55% учнів. Це учні, які мають високі комунікативні здібності, доброзичливі, з чітко вираженою спрямованістю на спілкування. Широке спілкування вони вважають головним у забезпеченні собі внутрішнього комфорту, вони дуже важко переносять самотність, відсутність або недостатній обсяг спілкування, особливо з особистісно значущими людьми. 30% учнів до спілкування з іншими ставляться вибірково, довго роздумують над тим, як налагодити стосунки з окремими людьми навіть тоді, коли цього дуже бажають. Водночас їм важко припинити небажані стосунки: не вистачає сміливості, сили духу, не можуть сформулювати причини для припинення спілкування. Все це психологічно їх пригнічує, впливає на настрій, на працездатність, викликає хвилювання і навіть затяжний стресовий стан, поки не наважаться попросити поради у людей, яким вони довіряють. 15% учнів відзначають, що їм важко налагоджувати спілкування. Вони мовчазні, замкнуті, мають мало друзів, на уроках пасивні, часто ліниві, не мають чітко вираженого інтересу до жодного виду діяльності. Слабо реагують на зауваження, не прислуховуються до порад, дуже важко відгукуються на пропозиції інших включитися в певну роботу, а коли і погоджуються, то виконують її без будь-якого задоволення, можуть покинути, не виконавши до кінця, і мовчки піти, не поставивши нікого до відома.

Для поліпшення організації роботи зі старшокласниками у вивченні ними власних можливостей, внутрішніх ресурсів, які дозволять їм з повагою ставитись до себе, усвідомлено і виважено спілкуватися, діяти, оцінювати власні успіхи, адекватно ставитися до недоліків і реально намагатися їх позбутися, вміти долати труднощі, слід включати їх у таку діяльність (навчальну і позанавчальну), в результаті якої вони набуватимуть статус особистості, який відповідає їх віку або навіть випереджає його у соціальному плані. Це напрацювання базових компетенцій у головних сферах їх життя: пізнавальній, мотиваційній, емоційно-вольовій, ціннісно-орієнтаційній, які в сукупності сприятимуть формуванню ставлення до себе як особистості цінної, соціалізованої, змістовної, що заслуговує поваги і самоповаги.

На основі багаторічної дослідницької роботи нами виокремлено найсуттєвіші компетенції у вище названих сферах розвитку старшокласників: у пізнавальній сфері (розвиток довільних психічних процесів; розвиток мислення, сформованість навчальних дій; розвиток мовлення; розвиток тонкої моторики; розумова працездатність); у мотиваційній сфері (бажання вчитися і самоудосконалюватися; інтерес до основ наук і методів теоретичного

мислення; розвинутий мотив до самоосвіти і самовиховання; намагання аналізувати стан своєї діяльності; вмотивований вибір інтересів, профілю подальшого навчання); в емоційно-вольовій сфері (уміння емоційно-позитивно сприймати стосунки з людьми; уміння свідомо оцінювати реальну життєву ситуацію і відповідно діяти; уміння долати хвилювання і виходити зі стресового стану для прийняття важливих для себе рішень; уміння протистояти життєвим труднощам і знаходити шляхи виходу з них); у сфері спілкування і поведінки (уміння коректно спілкуватися з ровесниками, батьками, педагогами, іншими людьми; уміння проявляти ініціативу та активність у спілкуванні; уміння поводитися відповідно до соціальних і етичних норм поведінки; уміння регулювати власну поведінку у спілкуванні); у сфері профільного спрямування (здатність визначитись у власних профільних інтересах; здатність визначати близькі, середні і далекі перспективи; здатність організовувати себе на виконання поставлених цілей; здатність організувати інших на роботу; здатність працювати в групі; здатність висувати пропозиції, обґрунтовувати їх доцільність та результати; здатність проявляти окремі уміння профільного спрямування; здатність користуватися комп'ютерною технікою).

Усі вище названі компетенції формують адекватне ставлення до себе як особистості, що буде проявлятися, зокрема, в таких уміннях: умінні оцінювати себе адекватно особистим якостям, можливостям, досягненням; умінні визначити свою значущість у різних мікросоціумах; умінні підвищувати свій соціальний статус; умінні активно включатися в стосунки з іншими людьми. Впевненість у власній компетентності зростає тоді, коли в процесі діяльності спостерігаються певні успіхи. Тут треба враховувати три фактори: досвід успіхів і невдач; спостереження за досягненнями інших; вербальне переконання у можливостях людини, враховуючи те, що публічне наголошення на негативних моментах в діяльності особистості значно підриває її мотивацію до самовдосконалення.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Аналіз результатів дослідження стану ставлення старшокласників до себе дає підстави зробити наступні висновки.

В учнів старших класів значно підвищений, порівняно з попередніми роками, інтерес до власного "Я". Рівень цього інтересу залежить від рівня самосвідомості. Через ставлення до власного "Я" формується ставлення до навколишніх і, навпаки, ставлення навколишніх впливає на формування в особистості ставлення до себе. Дослідження дозволило виявити низку актуальних проблем, які потребують цілеспрямованої системної роботи по їх розв'язанню у старших класах: невміння робити глибокий аналіз своїх досягнень і невдач; нездатність визначити шляхи, варіанти подолання суто навчальних чи життєвих труднощів; невміння цінувати зауваження, поради більш досвідчених людей; несформованість орієнтації на майбутнє; недостатнє усвідомлення своїх прав і обов'язків у різних мікросоціумах; неадекватна оцінка ставлення до себе інших людей; невміння підтримувати бажаний соціальний статус у значущих для себе мікросоціумах, що призводить до частих конфліктів; звикання до стереотипів, небажання змінити ставлення до себе, нездатність припинити небажані стосунки. Вищеозначені проблеми свідчать про те, що самотійно розвивати адекватне ставлення до себе надзвичайно складно, тому учням потрібні орієнтири для цілеспрямованого самовдосконалення у цьому плані, а також певна психологічна підтримка і допомога з боку дорослих, особливо фахівців.

1. *Выготский Л. С.* История развития высших психических функций / Л. С. Выготский. – Собр. соч.: в 6 т. – М. : Педагогика, 1983. – Т. 3. – 304 с.
2. *Гончаренко С. У.* Проблеми гуманітаризації змісту шкільної освіти / С. У. Гончаренко // Педагогіка і психологія: Наук.-теор. та інформ. журнал АПН України. – 1999. – № 4. – С. 17–26.
3. *Гуменюк О. Є.* Психологія «Я» – концепції / О. Є. Гуменюк. – Тернопіль : Економічна думка, 2002. – 186 с.
4. *Занюк С. С.* Психология мотивации / С. С. Занюк. – К. : Эльга-Н; Ника-Центр, 2002. – Вып. 7. – С. 77–83.
5. *Мухина В. С.* Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество: Учебник для студ. вузов / В. С. Мухина. – 7-е изд. стереотип. – М. : Издательский центр «Академия», 2002. – 420 с.
6. *Татенко В. А.* Психология в субъектном измерении / В. А. Татенко. – К. : «Просвіта», 1996. – 257 с.
7. *Фромм Э.* Человек для себя / Э. Фромм. – Минск : Коллегиум, 1992. – 298 с.
8. *Эриксон Э.* Идентичность: юность, кризис / Э. Эриксон. – М., 1996. – 164 с.

1. Vygotskiy, L. S. (1983). Istorii razvitiya v yisshih psihicheskikh funktsiy [History of Development of the Highest Mental Functions]. Sobr. soch.: v 6 t. T. 3. M. :Pedagogika (rus).
2. Honcharenko, S. U. (1999). Problemy humanitarizatsii zmistu shkilnoi osvity. *Pedahohika i psikhohiia: Nauk.-teor. tainform.Zhurnal APN Ukrayini* [Problems of Humanization of the Content of Education. Pedagogy and Psychology], 4, 17-26 (ukr).
3. Humenyuk, O. E. (2002). Psikhohiia «Ya» – kontseptsiyi [Psychology of “Ego” - Conceptions]. Ternopil : Ekonomichna dumka (ukr).
4. Zanyuk, S. S. (2002). Psikhohiia motivatsii [Motivation Psychology]. K. : Elga-N; Nika-Tsentr, Vyip. 7, 77-83 (ukr).
5. Muhina, V. S. (2002). Vozrastnaya psikhohiia: fenomenohiia razvitiya, detstvo, otrochestvo [Age psychology: Phenomenology of the Development, Childhood, Adolescence]: Uchebnikdyastud. vuzov. – 7-eizd. stereotip. M. : Izdatelskiy tsentr «Akademiya» (rus).
6. Tatenko, V. A. (1996). Psikhohiia v subiektnom izmerenii [Psychology in the Subjective Dimension]. K.: «Prosvita» (rus).
7. Fromm, E. (1992). Chelovek dlya sebya [Man for Himself]. Minsk : Kollegium (rus).
8. Erikson, E. (1996). Identichnost: yunost, krizis [Identity : Youth, Crisis]. M. (rus).

Valentyna Zarytska

SELF ATTITUDE OF MODERN HIGH SCHOOL STUDENTS

The relevance of the problem of the attitude of senior pupils in modern school education is substantiated in the article, which is extremely important during their maturity, self-determination, self-assessment of their own opportunities, basic values, the search for ways to realize their dreams, and meet needs.

There is no unambiguous interpretation of the nature of these problems in the scientific literature, since some scholars emphasize the need to create the conditions for the development of the necessary practical experience of positive attitude towards themselves, the others emphasize the increase of self-expression, the third emphasize the complication the requirements for them to form the ability to overcome difficulties in achieve success. The article emphasizes the need to take into account the peculiarities of the age of senior pupils, the processes of identification with their own self, the processes of evaluating their own actions and building the perspectives that are very difficult at this age. The previously unresolved parts of this problem have been identified, in particular, the study of the level of the formation of the most important competencies that are crucial for the formation of a positive attitude towards a deep study of one's own personality, which will be an impetus for self-development and self-improvement. It was experimentally established that the attitude of the person to himself is influenced by the attitude of others. The research allowed to identify a number of problems in high school students who needed purposeful system work, the most difficult among which were the following: the inability to do a deep analysis of their achievements and failures; the inability to identify paths, options for overcoming purely educational or life complications; the inability to appreciate the advice, the comments of more experienced people; insufficiently formed orientation to the future; inadequate assessment of the attitude of others who are not able to maintain the desired social status; not able to stop unwanted relationships. The most important competencies are singled out and it is concluded that they should be formed systematically, taking into account three basic factors: experience of successes and failures, experience of others and deep inner motivation.

Keywords: senior school age, senior pupil as a person, self-attitude, personality as a subject of his own life, image of "I", internal position.